

**RAPPORT FRA HOSPITERINGSOPPHOLD VED ARKIVVERKET I
BOSNIA/HERCEGOVINA
SEPTEMBER OG OKTOBER 2009.**

**PER SANDE
AMANUENSIS**

STATSARKIVET I HAMAR.

INNHOLD:

- Side 3 Innledning og bakgrunn**
- Side 5 Arkiv i Bosnia/Hercegovina, kort om historiske og politiske forhold av betydning for arkivhold og organisering.**
- Side 6 Organisering av det bosniske arkivverk**
- Side 8 Krigsskadde arkiver**
- Side 9 Bombingen av The Oriental Institute 17. mai 1992**
- Side 11 Bemanning, utdanning og lønnsforhold**
- Side 12 Nærmere om forskjellige arkivinstitusjoner – Arhiv Bosnia I Hercegovina (ABiH)**
- Side 15 Bokprosjekt ABiH**
- Side 16 Kantonarkivet i Travnik**
- Side 17 Historical Museum of Bosnia and Hercegovina**
- Side 18 The Oriental Institute**
- Side 19 Historisk Arkiv, Sarajevo**
- Side 20 Kantonarkivet i Mostar**
- Side 21 Et ordningsprosjekt ved ABiH**
- Side 23 Andre institusjoner som oppbevarer arkiver**
- Side 24 Tanker om et samarbeid Arkivverket i Norge – Arkivverket i Bosnia**
- Side 26 Noter/litteratur**
- Side 27 Liste over personer**
- Side 28-31. Bilder**

INNLEDNING OG BAKGRUNN

I desember 2008 kontaktet jeg riksarkivar Ivar Fønnes, og ba om en samtale med ham, om muligheten for tjenestefri i 2 måneder for et mulig hospiteringsopphold ved det bosniske arkivverket.

Det kan synes fremmedartet å interessere seg for arkiver i et lite land på Balkan, men Bosnia har opptatt meg i en årrekke, og jeg skal kort gi en bakgrunn for dette.

På 1990-tallet, mens krigen fortsatt raste i det eks-jugoslaviske området, begynte det å komme bosniske flyktninger for bosetting i min hjemkommune, Stange. På et møte, arrangert av det lokale Røde Kors, som min kone og jeg var til stede på, ble det oppfordret til å melde seg som vennefamilie for en bosnisk familie.

Dette ble vårt første møte med familien Grabovica fra Sarajevo. Dette vennskapet har vi senere dyrket og opprettholdt, og ved to anledninger fulgte vi familien på ferieopphold til Bosnia, traff slekt og venner samt fikk se på nært hold krigens herjinger. Alt dette gjorde selvfølgelig et meget sterkt inntrykk.

Sommeren 2004 utlyste Høgskolen i Hedmark en timelærerstilling i samfunnsfag/historie ved lærerutdanningen, Hamar. Da jeg tidligere har undervist i historie på forskjellige nivå, fra grunnskole til universitet, fattet jeg interesse for stillingen, og sendte inn en søknad.

Kort tid før studieåret tok til høsten 2004, ble jeg sammen med andre aktuelle kandidater, invitert til å avholde en prøveforelesning for kolleger ved Høgskolen. Det var et ønske om en forelesning fra europeisk nær historie, samt en presentasjon av eget grunnsyn som historiker. Jeg valgte da som tema – Jugoslavia og krigen i Bosnia 1992-1995.

Fra august 2004 ble jeg tilsatt som timelærer (høgskolelektor/førstelektor) i historie med undervisning i europeisk og norsk historie. Etter hvert utviklet jeg en egen modul med tema Balkan- med hovedvekt på jugoslaviske historie fra 1918 til og med krigen på 1990-tallet.

Balkanmodulen slo godt an både blant studenter og kolleger, og på det meste fulgte godt over 100 studenter forelesningene. I forlengelsen av studietilbudet, planla jeg sammen med en kollega, Odd Helge Lindseth, to studieturer med studentene til Bosnia. Disse turene inkluderte besøk i Dubrovnik, Mostar, Sarajevo og Srebrenica. I tillegg opprettet vi kontakt med de såkalte Dialogsentrene, initiert av Nansenskolen på Lillehammer, som ga oss innsyn i sitt forsoningsarbeid i Bosnia og Norge.

Våren 2008 tok mitt engasjement ved Høgskolen slutt, men jeg ønsket hele tiden å fortsette mitt arbeid i en eller annen form, i forhold til Bosnia.

Samme år kom jeg over et foredrag av den svensk/bosniske arkivaren Asima Catic 1) om det bosniske arkivvesen, og ideen om at jeg kunne planlegge et arkivfaglig engasjement i Bosnia, begynte å ta form.

Pr. e-post utvekslet jeg synspunkter og ideer med henne, noe som var til stor hjelp.

Som nevnt innledningsvis, før jul i 2008 mente jeg at jeg hadde kommet så langt at jeg kunne kontakte Fonnes med tanke på et konkret opplegg. Jeg mente at både det norske og det bosniske arkivvesen kunne ha nytte av en kontakt og et samarbeid. Jeg ble ytterligere styrket i denne oppfatningen, da behovet for internasjonale forbindelser ble formulert i vår etats forslag til strategiplan av juni 2009, punkt 6.4.1. 2)

På dette tidspunkt hadde jeg opprettet kontakter i det bosniske arkivvesen, var ønsket velkommen, men hadde ikke maktet å frambringe et faglig program for mitt opphold. I mitt møte med Fonnes kunne jeg derfor ikke være konkret på hva mitt opphold ville kunne føre til, men luftet ideer som at jeg kunne forsøke å kartlegge problemområder, knytte personlige kontakter og for øvrig ”la veien bli til underveis.”

Fonnes hadde forståelse for dette, og godkjente mitt ønske om permisjon i to måneder samt et økonomisk tilskudd til opphold og reise.

Min kontakt med den bosniske riksarkivaren Saban Sahirovic, og en kollega arkivar Andrej Rodinis, hadde nå blitt så forpliktende og god som jeg følte var mulig, og jeg begynte mitt opphold i Sarajevo den 1.september 2009.

ARKIV I BOSNIA/HERCEGOVINA, KORT OM HISTORISKE OG POLITISKE FORHOLD AV BETYDNING FOR ARKIVHOLD OG ORGANISERING.

Statsrettslig status for Bosnia/Hercegovina pr. 2009: Tidligere jugoslavisk republikk som erklærte seg selvstendig i 1992 etter folkeavstemning. Godkjent av EU som suveren nasjon i april samme år.

(Et standardverk for forståelse av Balkans historie: Svein Mønnesland, 3)

Som en del av nasjonsbyggingsdiskusjonen rundt Bosnias legalitet som selvstendig nasjon, vil mange bosniske historikere framheve landets fortid som selvstendig nasjon i middelalderen. Jeg vil ikke gå nærmere inn på denne diskusjonen, men igjen henvise til Mønnesland.

Historiske epoker, som også ofte brukes som arkivmessige perioder:

Perioden 1389 – 1878: Bosnia en del av det ottomanske riket – av bosniske arkivarer referert til som "The Ottoman Period."

Perioden 1878 – 1918: Bosnia okkupert av Østerrike/Ungarn, annektert i 1908. Arkivmessige betegnet som "The Austria/Hungary Period."

Perioden 1918-1941: Bosnia del av "Kongeriket Serbia/Jugoslavia" Arkivmessig betegnet som "The Kingdom of Yugoslavia Period."

Perioden 1941-1945. Bosnia del av det kroatisk marionetteregimet, støttet av tysk okkupasjonsmakt og Ustasja. Arkivmessig betegnet som "The Croat/Fascist period."

Perioden 1945 – 1992: Bosnia republikk i føderasjonen Jugoslavia. Arkivmessig betegnet som "The Yugoslav/Tito-period." (Til tross for at Tito døde i 1980)

Perioden 1992-1995: Krig i store deler av det tidl. Jugoslaviske området Arkivmessig betegnet som "The War Period" (Merk. Når bosnierne snakker om "the war", mener de uten unntak krigen på 1990-tallet. 2.verdenskrig betegnes spesifikt "World War II".

Perioden fra 1995 til i dag: Etterkrigs – Bosnia. Arkivmessig betegnet som: "Post-war Bosnia," eller også "Post Dayton Bosnia."

Som det går fram av denne oversikten, er det først etter 1992, at Bosnia framstår som en egen suveren/nasjonal arkivskaper. Før denne tid, er bosniske arkiver preget av en utenforstående administrativ makts administrasjon av det bosniske området. Det være seg Istanbul i den ottomanske perioden, Wien i den østerrikske/ungarske perioden,

Beograd i "Kongeriket Serbia/Jugoslavia – perioden", Zagreb i "Croat/Fascist-perioden" og igjen Beograd i Jugoslavia/Tito-perioden.

Likevel hadde Bosnia gjennom alle disse epoker en viss grad av lokal administrasjon, særlig som republikk under Titos Jugoslavia, da Bosnia hadde et utstrakt selvstyre, og etterlot seg omfattende arkiver.

ORGANISERING AV DET BOSNISKE ARKIVVERK

Et organisert offentlig arkivvesen ble etablert sent i Bosnia, sammenliknet med de fleste andre europeiske land. Dette må sees på bakgrunn av Bosnias lange historie som underlagt andre makter. Dessuten betyr ikke fravær av et etablert arkivvesen at det ikke fantes en sterk tradisjon for å ta vare på gamle arkiver. Som jeg skal komme tilbake til, tok for eksempel Nasjonalmuseet på seg en viktig rolle som arkivinstitusjon, i lang tid før et arkivvesen så dagens lys.

Ved lov av 12. desember 1947 ble det bosniske arkivvesen etablert, og i løpet av 1948 ble viktige arkivinstitusjoner operative.

Det ble dannet et sentralarkiv ("riksarkiv") i Sarajevo, Arhiv Bosnia i Hercegovina, heretter forkortet ABiH.

Likeledes 8 lokalarkiver spredt utover Bosnia, men med ABiH, som øverste arkivmyndighet med instruksjonsfullmakter i forhold til lokalarkivene. På mange måter en struktur som likner den norske modellen.

Arbeidet med tilsyn, avlevering og oppbevaring av arkivsaker, ble regulert gjennom et sett med lover, og flere av de eldre kolleger jeg snakket med, betegnet denne perioden som en glanstid.

Vi skal imidlertid påpeke, at mye av det uheldige som skjedde med arkiver i Bosnia i perioden 1992-1995, nok han skyldes mangler ved det offentlige arkivverket i den forgående perioden.

Jeg vil også slutte meg til et forhold som Asima Catic påpeker i sin artikkel, nemlig at det jugoslaviske kommunistpartiet dominerte synet på hva som skulle dokumenteres for ettertiden, slik at arkiver som ikke talte til partiets fordel, ikke havnet i arkivene.

Likeledes fikk jeg indikasjoner på, at store arkiver er blitt skapt av fransiskanerklostrene og moskeene, men det har ikke vært vilje eller kraft i det offentlige arkivvesen til å kreve disse avlevert eller inispisert.

1948-modellen for det bosniske arkivvesen besto fram til 1995. Fra dette året ble den bosniske staten omorganisert som en følge av Dayton-avtalen. (Se Mønnesland).4)

Kort fortalt var Dayton-avtalen en avtale mellom de krigførende parter, kroatene, serberne og de bosniske muslimene. Bosnia ble organisert i to entiteter, etter stort sett etniske skillelinjer. Opprinnelig ment som en fredsavtale/våpenstillstandsavtale men som ble gjort permanent. Geografisk kom skillelinjene mellom de to entitetene til å følge de militære fronter, slik de befant seg i slutten av året 1995.

Grovt sett, består den vestlige entiteten, den bosnisk-kroatiske føderasjonen og den østlige/nordlige av den serbiske republikken. Den første dominert av bosniske muslimer og kroater, den andre av serbere.

Dette ble staten Bosnia/Hercegovina etter Dayton – på mange måter en umulig statskonstruksjon, og som også førte med seg store ulemper for det bosniske arkivverket.

Jeg skal ta for meg noen forhold som belyser dette.

- 1) Generelt er den bosniske staten preget av et svulmende og tungrodd byråkrati. Det etniske mangfoldet har medført, at de facto er etablert tre sidestilte byråkratiske systemer. Ett system bestående av serbiske byråkrater, tilsvarende av bosniske muslimer og likeledes ett bestående av kroater. På regjeringsnivå har Bosnia pr. i dag et regjeringssystem på 140 ministre, jfr. med en befolkning som er mindre enn den norske.

Dette medfører, at trolig så mye som 80% av de bosniske statsinntektene nå går til å lønne og opprettholde byråkratiet.

Slik sett lider det bosniske samfunnet sterkt under en stat som ikke har penger til viktige fellesskapsoppgaver, og nederst på lista finner man bevilgninger til kulturformål, herunder arkiver.

I sum er hovedproblemet for arkivene i Bosnia, at de mottar svært mangelfulle tilskudd fra bevilgende myndigheter, og jeg kommer i rapporten til konkret å påpeke hvor uheldig dette er.

- 2) Etter Dayton er det etablert tre administrative nivåer, med tilsvarende arkiver:
 - a) Det statlige nivå
 - b) Entitet- eller føderalt nivå
 - c) Kantonnivå

Merknad: Lokalforvaltningen i den bosnisk/kroatiske føderasjon er inndelt i 10 kantoner (storkommuner), 7 av disse har lokalarkiv.

Den serbiske republikken har ikke denne lokalinndelingen.

Den meget kompliserte administrative inndelingen av Bosnia, som for tiden står ved makt, fører til at det ikke lenger eksisterer noen enhetlig departementstilknytning for de forskjellige arkivinstitusjonene. Og for å komplisere forholdet ytterligere, er departementstilknytningen forskjellig i de to entitetene.

I praksis medfører dette, at det for tiden ikke er mulig å gjennomføre en enhetlig arkivpolitikk i landet. For eksempel har ABiH ingen myndighet over føderasjonsarkivene i entitetene (Sarajevo og Banja Luka) i praksis heller ikke over kanton/lokalarkivene i hele landet.

- 3) Konsekvenser på holdningsplanet hos arkivmedarbeiderne.

Min daglige arbeidsplass var ABiH, dvs. det bosniske riksarkivet i Sarajevo. Som jeg vil komme tilbake til, er dette sterkt underbemannet. 16 ansatt pr. i dag, mot 60 før krigen på 1990-tallet.

Samlokalisert med ABiH, finnes det føderale arkivet for den bosnisk/kroatiske entiteten, med bemanning. Det føderale arkivet er nyopprettet, iom. at dette administrasjonsnivået oppsto etter Dayton. Arkivets oppgave er å ta seg av arkiver skapt av den føderale administrasjonen i den entiteten den tilhører. (Tilsvarende arkiv finnes i Banja Luka for den serbiske republikken).

Arkivverket i Bosnia har som i Norge en avleveringsregel på 30 år. I og med at den føderale administrasjon i Sarajevo ikke ble etablert før i 1995, har ikke det føderale arkiv noen arkivsaker, og vil heller ikke få det før om 15 år.

Frustrasjonen er derfor stor hos personalet i ABiH, som sliter med nesten uoverkommelige arbeidsoppgaver i forhold til bemanning.

4) Etnisk fordeling

Den etniske fordelingen som gjennomsyrrer hele det bosniske byråkratiet, preger også arkivverket.

ABiH har en administrasjon som består av en direktør (riksarkivar) og to underdirektører. Denne tredelingen synes ikke å avspeile et reelt ledelsesbehov (16 ansatte!), men den er etablert for å ivareta den etniske fordelingen.

Direktøren er derfor muslim, den ene underdirektøren er serber og den tredje stillingen, som for tiden er ubesatt, skal forbeholdes en kroat.

Kantonarkivet i Travnik (by i sentralbosnia) hadde samme forholdet. Men Travnik er en by med svært få serbere, slik at her var det tilsatt to direktører, den ene muslim, den andre kroat.

De mange reflekterte arkivmedarbeiderne jeg snakket med, ga uttrykk for, at denne måten å organisere en stat på (de to entiteter og den etniskpregede fordeling av byråkratiet), og som også preger arkivverket – er totalt uhensiktsmessig og håpløs. De samme refleksjoner var for øvrig gjeldende blant personalet i den norske ambassaden i Sarajevo – som jeg hadde tre møter med.

En resignasjon preget derfor mange arkivansatte jeg møtte – og de ga uttrykk for at den arkivverden de nå var inne i, snart måtte gå mot slutten.

Jeg mener det viser, hvor klar sammenheng det er mellom politiske/strukturelle forhold i Bosnia, og situasjonen for arkivsektoren – hele kultursektoren for den saks skyld.

KRIGSSKADDE ARKIVER

Da krigen ble avsluttet i 1995, var hele Bosnia preget av store krigsskader. Ved mitt første besøk i Bosnia for 10 år siden, var disse skadene mye mer synlige enn de er i dag. Fortsatt kan en i Sarajevo se bygninger som ikke er reparert, men de massive ødeleggelsene som for eksempel at hele yttervegger var skutt vekk på boligblokker, sees ikke lenger.

Men i andre byer har restaureringen ikke kommet så langt som i Sarajevo. Dette gjelder særlig Mostar, der særlige de muslimske bydelene fortsatt framstår som en krigssone. Ødeleggelsene var varierende rundt i Bosnia, men nettopp Mostar og Sarajevo ble kanskje aller hardest rammet. Sarajevo ble beleiret av serbiske styrker i nesten 4 år, og det er anslått at det daglig ble skutt inn gjennomsnittlig mellom 250 og 300 artilleri og bombekastergranater i denne perioden.

Det hevdes fra bosnisk/muslimsk side, at kulturinstitusjoner/arkivinstitusjoner var prioriterte mål for den serbiske beskytningen.

Mest kjent er kanskje bombingene av det bosniske nasjonalbiblioteket, (Vijecnica) den 26. august 1992. Bygningen hadde ingen militær/strategisk betydning, og det er ingen tvil om at dette var en målrettet handling for å ramme Bosnias historiske identitet. Taket

besto av en kuppel, og gjennom denne ble det skutt fosforgranater fra artilleristillingene i de nærliggende åsene.

Kun et minimum av samlingene ble reddet. Det er anslått, at nasjonalbiblioteket inneholdt over 600000 enheter, bestående av bøker – trykte og håndskrevne, manuskripter, diplomer, kart, tidsskrifter og aviser. Til dels meget gammelt – fra den ottomanske perioden og fram til nåtid.

Dette var selvfølgelig et uerstattelig kulturelt tap for Bosnia. Men som den amerikanske historikeren Andras Riedmayer skriver i en e-post 25.august 2009: "...the National Library did not have substantial holdings in terms of archival material.." 5)

Dette er også andre historikere og arkivfolks vurdering. Bombingen av Vijecnica var utvilsomt en katastrofe, men arkivmessig hadde en langt større ulykke skjedd noen måneder før.

BOMBINGEN AV THE ORIENTAL INSTITUTE 17. MAI 1992.

Inntil 1950 ble arkivsaker fra "the Ottoman Period", dvs. perioden 1389-1878, tatt vare på og oppbevart i Nasjonalmuseet i Sarajevo.

En kan spørre seg hvilke vurderinger som lå bak at disse arkivene ikke ble overført til det ordinære bosniske arkivverket da dette ble etablert i 1948, men dette er for meg ukjent.

I 1950 ble The Oriental Institute of Sarajevo etablert, og arkivene ble overført dit. Det er kjent, at det tyrkiske styre i Bosnia hadde et meget høyt utviklet system for saksbehandling, journalføring og arkivering. Dette gjaldt for øvrig også den østerrikske/ungarske administrasjon som overtok i 1878, men styresystemene var totalt forskjellige, og de ottomanske arkivene ble avsluttet i 1878, de egnet seg ikke til videreføring av det nye regimet.

En annen viktig årsak til dette, var selvsagt at de ottomanske arkivsakerne for størstedelen var ført med arabiske skrifttegn.

The Oriental Institute ble fra begynnelsen av en kombinert forsknings- og arkivinstusjon, som utførte forskning på basis av arkivene, på felter som orientalsk filologi, bosnisk og orientalsk historie og også spesialstudier i tyrkisk, arabisk og persisk skriftkultur. Instituttet hadde en høy internasjonal prestisje, og tiltrakk seg forskere fra hele den akademiske verden.

I likhet med Nasjonalbiblioteket, hadde the Oriental Institute en plassering i bybildet som ga mulighet for direkte beskytning fra de serbiske artilleristillingene rundt byen. Den 17.mai 1992, ble instituttet beskyttet med fosforgranater, og hele samlingen, på mer enn 200000 dokumenter ble ødelagt, kun anslagsvis 3 hyllemeter ble reddet i lesbar stand.

Med dette forsvant alle arkivsaker etter den tyrkiske sentraladministrasjon av Bosnia. Perioden 1389-1878 er dermed på det nærmeste ikke arkivmesseig dokumentert lenger, kun enkelte lokaladministrative arkiver kan fortsatt finnes i kantonarkivene.

Katastrofen den 17.mai 1992, reiste en debatt blant arkivpersonale og historikere hvorfor samlingene til The Oriental Institute ikke ble evakuert og sikret etter krigsutbruddet. Og, hvorfor ble ikke Nasjonalmuseet evakuert, da man hadde sett hva som skjedde med The Oriental Institute?

En forklaring kan være den generelle stemningen i Sarajevo i 1992. Det var generelt en vurdering, at krigen ville bli kortvarig, og at det øvrige Europa ikke ville tillate de grusomheter som utspant seg.

Dessuten var det utvilsomt en mangel på egnede alternative lokaler for arkivsakene. Sarajevo var allerede omringet, og ingen bygning i byen kunne egentlig ansees for trygg.

Trolig var the Oriental Institute et spesielt ettertraktet mål, nettopp arkivene her dokumenterte den muslimske identitet, noe som sto i veien for den serbiske og kroatisk tanke, om at Bosnia fritt kunne deles mellom et Stor-Serbia, eller en kroatisk føderasjon.

ABiH hadde i utgangspunktet ikke magasinplass for mer enn sine egne samlinger. Dessuten var all transportvirksomhet i Sarajevo lammet alt tidlig i krigen, på grunn av den omfattende snikskyttervirksomheten som serberne utførte.

På grunnlag av UNESCO-rapporten 6), mener Riedlmayer at det for øvrig ble utført liten krigsskade på andre arkivinstitusjoner i Bosnia.

Dette kan bekreftes av meg når det gjelder ABiH, som kun ble truffet av en granat som eksploderte i veggen i ett av magasinene. Granaten var ikke fosfor, og kun minimalt med skade på arkivene.

Heller ikke kantonarkivet i Travnik ble skadet av krigshandlinger.

Riedlmayer påpeker imidlertid, at det ikke finnes oversikt over krigsskade på arkivsaker som lå ute hos arkivskaperne i påvente av kapasitet på arkivinstitusjonene, slik at omfanget av ødeleggelser kan være større enn antatt.

Så langt jeg har kunnet bringe det på det rene, ble ikke arkivpersonale drept eller skadet ved angrep på arkivinstitusjoner. Derimot gikk et ukjent antall menneskeliv tapt av snikskytterild, da frivillige forsøkte å berge materiale under brannen i Nasjonalmuseet.

Ved sikring av arkivmagasiner i Norge, har jeg alltid forholdt meg til en tommelfingerregel som sier at vann representerer en større potensiell fare enn varme. Dette ut fra en teori om at tett sammenpakket papir vanskelig fatter ild. Erfaringene fra Bosnia lærte meg at dette ikke gjelder ild forårsaket av fosfor. Det var skremmende å se hvordan brennende fosfor på kort tid forvandlet alt brennbart, inkl. arkivsaker til støv.

BEMANNING, UTDANNING OG LØNNSFORHOLD

UNESCO-rapporten fra 1996, påpeker, at det etter krigen var en dramatisk mangel på personell i de bosniske arkivinstitusjonene. Det ble anslått at 159 personer var ansatt før krigen, mot 93 i 1996.

Tall som jeg fikk oppgitt i ABiH, tyder på at situasjon har bedret seg. Ifølge disse tall, arbeider pr. 2009 150 personer i arkivsektoren, altså nesten det samme som førkrignivå.

En må derfor se på andre faktorer, som sammensetting av arbeidstokken, gjennomstrømming m.v.

Det har uten tvil blitt foretatt en stor utskiftning av fagpersonalet i forhold til hvem som var ansatt før krigen 1992-1995. Dette kan skyldes en generell brain-drain både under krigen, og etterpå. Dvs. at høyskolerte bosniske arkivfolk rett og slett forlot Bosnia som flyktninger under krigen, eller har søkt seg ut som arbeidssøkende i årene etterpå. Det ser derfor ut som de "gamle" arkivfolkene i Bosnia pr. i dag stort sett er å finne i ledersjiktet, mens yngre medarbeidere har hatt sitt første møte med etaten etter 1995.

Førkrigsarkivarene hadde en klassisk bakgrunn – masterutdanning innen filologiske/humanistiske fag, oftest med historie på høyt nivå.

Mange av disse arkivmedarbeiderne hadde sin utdanning fra universitetet i Zagreb, som før krigen var kjent for å ha et godt faglig tilbud innen historie/arkivistikk.

Ubekreftet blir det hevdet at dette miljøet i Zagreb ikke lenger eksisterer, hovedsakelig ved at de aktuelle lærerne er pensjonert.

Pr. 2009, finnes ikke noe arkivfaglig utdanningstilbud i Bosnia. Av mange jeg traff, påpekt som en stor mangel og svakhet.

Likevel er det min oppfatning, at det var en stor bevissthet rundt dette, og at det var gode rutiner for kunnskapsoverføring, både arkivinstitusjonene i mellom, og også innenfor det enkelte arkiv.

Lønnsnivået til offentlige ansatt i Bosnia er generelt lavt. Det synes også klart, at dette forhold har forverret seg de senere år. Årsaken er, som jeg tidligere har vært inne på, at staten stadig bruker større andel av sine inntekter til å lønne og ansette stadig flere byråkrater. (Disse har til gjengjeld svært høy lønn).

Likeledes synes det å være tilfelle at ansatte innen kultursektoren er spesielt dårlig lønnet. Det er også store forskjeller og tilfeldigheter når det gjelder avlønning, bl.a. ble jeg kjent med at akademikere inne museumssektoren tjente enda dårligere enn de arkivansatte.

En bosnisk arkivar har som gjennomsnitt en månedslønn på 600 Euro. Dette må selvsagt sees i forhold til bo og leveomkostninger i Bosnia.

Generelt kan det sies, at mat og offentlig transport er billig, mens boomkostningene er høye, spesielt i Sarajevo.

Jeg fikk anledning til å få innsyn i en kollegas privatøkonomi, og hans framstilling var slik:

Faglig bakgrunn universitetsutdanning på bachelornivå pluss informatikk, noe som ga ham arkivarlønn – 600 Euro pr. mnd. Han er gift, uten barn, kona som også er universitetsutdannet, er arbeidsledig.

På denne inntekten, klarte han ved nøktern livsførsel å opprettholde en anstendig levestandard. Inntekten ga ikke rom for utenlandsreiser – noe han følte som et stort savn, heller ikke hadde han økonomi til å kjøpe seg bil, vel og merke bruktbil. Dermed hadde han og hans kone heller ikke store muligheter til å feriere i Bosnia/på Balkan.

Han mente at hans situasjon var svært vanlig innen yrkesgruppen, og at det ofte var slik at kun den ene av ektefellene hadde lønnet arbeid – da arbeidsledigheten i Bosnia er svært høy – og stigende.

Han vurderte seg selv til å være godt kvalifisert til jobben han utførte, og mente hans kompetanse også ville kunne være etterspurt i andre europeiske land. Han mente derfor, at han og andre arkivansatte i samme situasjon, uten å nøle ville flytte ut av Bosnia dersom sjansen bød seg. Ikke bare på grunn av lønnsforhold, men også på grunn av den uavklarte politiske situasjonen i Bosnia, økende korrupsjon, kriminalitet og arbeidsledighet.

Mitt inntrykk er derfor at han satte ord på tanker som mange bosniske arkivfolk har, nemlig at de vil forlate Bosnia, dersom situasjonen i Europa åpnet for det.

Faktum er imidlertid, at det for tiden er svært vanskelig for bosniere å emigrere til andre europeiske land. Til Norge er det for eksempel endog vanskelig å oppnå turistvisum.

NÆRMERE OM FORSKJELLIGE ARKIVINSTITUSJONER, - ARHIV BOSNIA I HERCEGOVINA (ABIH)

Dette er det bosniske riksarkivet, og det var denne institusjonen jeg var tilknyttet under mitt opphold i Bosnia.

Arkivet er lokalisert i sentrum av Sarajevo, Reisa Dzemaludina Causevica, i en regjeringsbygning i et kvartal med flere offisielle bygninger.

Anslagsvis disponerer arkivet en tredjedel av grunnflaten i en etasje, i tillegg et noe større kjellerareal.

Første etasje benyttes til arkivmagasin, kontorer og lesesal. På tilstøtende areal finnes kontorer for det føderale arkivet for entiteten – Den Bosnisk /Kroatiske Føderasjon – som tidligere nevnt et arkiv kun med administrasjon, uten arkiver.

Arkivet ledes av en direktør, Saban Sahirovic og av to underdirektører.

ABiH har totalt 16 ansatte (mot 60 før krigen), av disse er 6 universitetsutdannede, 5 er teknisk utdannede og øvrige er ufaglærte.

Fysiske forhold.

Totalt fantes det 8 kontorplasser i arkivet. Kun en ansatt, forværelsesdamen, har kontor kun for en person. De øvrige ble delt av to eller tre personer – også direktøren delte kontor med andre. Alle kontorplasser hadde pc. Pc`ene var frittstående, det fantes ikke noe intranett i etaten. Kun ca halvparten av pc`ene hadde internett-tilgang.

Arkivmagasinene i første etasje virket tilfredsstillende, hadde fastmonterte metallreoler og arkivsakenes plassert i hyllene.

I ett av magasinrommene fantes en hydraulisk skjæremaskin, denne så ut til å være svært gammel, og det virket ikke som om den ble benyttet.

For øvrig fantes ikke noen teknisk avdeling/restaureringsverksted på arkivet.

Som før nevnt, kunne det sees spor etter ett granatinnslag i bygningen, uten å ha gjort nevneverdig skade.

Ett rom var innredet som lesesal, med 8 plasser, og det ble opplyst at besøket lå på ca 100 pr. år.

Kjeller.

I kjelleren fantes flere separate arkivmagasiner. Forholdene her var alarmerende dårlige. Lokalene var overfylt, det var dårlig orden, svært skittent og sist men ikke minst, altfor høy luftfuktighet. Det var ikke plassert hygrometre i kjelleren, men forholdene var slik, at mugglukt slo i mot en så snart dørene ble åpnet. Ved å legge hånda på dokumentpakkene, kunne fuktigheten straks føles mot huden.

Lokalene hadde vinduer mot gatenivå. Vinduene var dårlig sikret, opprinnelige kjellervinduer med karm og glass var for en stor del i en tilstand av oppløsning, slik at de ikke lot seg stenge. Mot friluft var det plassert en perforert metallplate, som lett kunne fjernes.

Underkant av vinduene på utsiden lå bare noen centimeter over gateplan, og resultatet av dette kunne sees i uke 42. Da satte det nemlig inn med et kraftig snøfall i Sarajevo, snø som smeltet i gatene, og ble sprutet inn gjennom metallplatene av biltrafikken. Dagen etter snøfallet var store deler av golvet i kjelleren dekket av ca. to cm. smeltevann. Vannet nådde ikke opp til arkivsakenes, men luftfuktigheten økte ytterligere. Det ble fastslått at dette stammet fra smeltevann fra gata, men trolig var det også noe innsig av grunnvann gjennom golv, presset inn av økt vannstand i Miljacka, elva som renner gjennom sentrum av Sarajevo.

Uten å være ekspert på magasinforhold, er jeg overbevist om, at klimaforholdene her var så ille, at hele arkivbestanden står i akutt fare for å bli ødelagt.

På forespørsel om det ikke var mulig som et strakstiltak å få tett vinduene, ble svaret at bygningen var fredet samt at det dessuten ikke fantes penger til tiltak som dette.

Arkivbokser

Verken i ABiH eller i andre kunne jeg se, at det var brukt arkivbokser, av "norsk" type, var benyttet. Et unntak var noen få hyllemeter, der boksene var gitt i gave fra Italia.

UNESCO-rapporten bemerker også dette, og anbefaler at bokser ble tatt i bruk.

Den bosniske måten å arkivlegge dokumenter, består av et falset pappomslag, knyttet sammen med bånd. Jeg merket meg at pappen i disse omslagene var svært porøs, og at fuktighet derfor trengte lett gjennom, og inn i dokumentene.

Jeg ville derfor tro, at fuktødeleggelser kunne forsinkes betydelig, dersom tette bokser av norsk kvalitet var benyttet.

Type arkivsaker.

Hovedstammen i arkivsakene i ABiH, er administrasjonsarkiver etter republikkregjeringen fra perioden 1945-1992.

Fra tidligere epoker fantes det omfattende administrasjonsarkiver både fra mellomkrigsperioden 1918-1941, og fra den østerrikske / ungarske perioden. Jeg fikk anledning til å se nærmere på saksbehandlingsrutiner under regimet Østerrike/Ungarn – og kunne konstatere at disse var så gode og nøyaktige som ryktet tilsa. Journalføringen var pinlig nøyaktig, og personalet kunne fortelle, at arkivene kom inn uten behov for ordning, dvs. at journalvedlegg/saksdokumenter fra arkivskapers side så å si uten unntak lå på sin rette plass.

For øvrig en rekke statlige arkiver etter etater som post, skole, jernbane og militærvesen.

Av særlig interesse ble jeg vist et statlig overvåkingsarkiv, fra og med Østerrike/Ungarn perioden til og med Tito-perioden. Arkivet dokumenterte ”pålitelighet” for statsansatte, hadde store mengder personopplysninger. Arkivet ble nå brukt mye i slektsstudier. Inntil 1945 var formålet å kartlegge og luke ut statsansatte med kommunist sympatier, etter 1945 var formålet det stikk motsatte!

Arkivmagasin ABiH kjeller Justispalasset.

Selv om dette magasinet befant seg i en kjeller, var dette etter min vurdering et fullt ut akseptabelt arkivlokale. Klimaforholdene virket gode, iflg. personalet forekom ikke vanninnsig, og magasinet framsto som ryddig, rent og ordnet.

Hovedstammen i dette magasinet var eiendomsdokumenter fra hele Bosnia, anslått til ca 300000 dokumenter.

Dette er et viktig og mye brukt arkiv. Dette fordi det under krigen 1992-1995 foregikk store folkeforflyttinger innen Bosnia. Bl.a. ble mange muslimer fordrevet fra Øst-Bosnia. I de områder som nå er stabilisert, forsøker mange av de fordrevne enten å få tilbake sine eiendommer, eller å få solgt dem. I begge tilfelle trenges dokumentasjon på hjemmel m.v., og her utfører ABiH et stort arbeid for å sikre folks rettigheter.

For øvrig store mengder rettsdokumenter, også etter rettsoppgjøret etter 2. verdenskrig, krigsinvalidsaker, universitetsarkiver, valgdokumenter og bankarkiver.

I ett av rommene fantes to apparater for mikrofilming. (16 og 35 millimeter), og en skanner. Dette var topp moderne utstyr, og ble gitt som gave til det bosniske arkivverket fra den japanske ambassade i 2006. Personell fra den japanske ambassade har også påtatt seg service og ettersyn av apparatene.

Oppsummering ABiH.

Dette arkivet er kanskje det mest underbemannede i den bosniske arkivverden. Frustrasjonen var også av den grunn påtakelig. Med den nåværende stab, rekker kapasiteten kun til å opprettholde en noenlunde forsvarlig daglig drift. Det finnes nesten ikke kapasitet til inspeksjoner, rydding og ordning. Heller ikke til mottak av avleveringer – for øvrig finnes ikke ledig hylleplass.

Arkivsaken i kjellermagasin hovedbygg står i akutt fare for å bli totalt ødelagt.

ABiH har lang tradisjon med formidling , og har jevnlig utgitt kildeskrift og arrangert utstillinger. Denne aktiviteten har ABiH prioritert også i de senere år, og jeg skal senere komme nærmere inn på et bokprosjekt som snart er ferdig.

Likeledes tar personellet seg tid til faglig utveksling med kolleger ved andre arkiver, og dette er etter min mening både klokt og riktig, og bidrar til at den høye arbeidsmoralen holdes oppe.

Personalet ved ABiH utviste stor velvillighet
Ved å vise meg magasiner, lokaler m.v.
uansett tilstand.

Underhånden ble jeg imidlertid gjort kjent med, at det fantes et magasin, i kjeller på sidebygg, Nasjonalforsamling, som jeg ikke fikk se. Arkivene her skulle være i ”ekstra dårlig forfatning.”

Det hadde vært en diskusjon i ledelsen om jeg skulle få se dette magasinet eller ikke. Det ble besluttet at jeg ikke skulle få innsyn da; sitat:” the Norwegian archivist could get the impression that his Bosnian colleagues did not care about their archives.”

BOKPROSJEKT – ABiH

I løpet av min hospiteringsperiode ved ABiH, ble jeg gjort kjent med et pågående bokprosjekt ved arkivar Sandra Biletic.

Prosjektet omhandler de bosniske jødene.

I Bosnia før 2.verdenskrig fantes det blomstrende jødiske samfunn over hele landet.

Bare i Sarajevo er det antatt at det bodde over 10000 jøder. Jødene i Bosnia stammet fra de såkalte sefardene, dvs. opprinnelig fordrevne spanske jøder på slutten av 1400-tallet.

Under det kroatisk/ustasja/fascistiske regimet 1941-1945, som også omfattet Bosnia, ble det opprettet konsentrasjonsleire dit jødene ble ført.

En regner med at bortimot 90 % av de bosniske jødene enten omkom i disse leirene, eller ved videresending til utryddelsesleire ellers i Europa.

Ved et tilfelle kom Sandra Biletic og en kollega over en brevsamling, over 100 brev sendt av jøder fra de bosniske konsentrasjonsleirene.

Brevene var adressert til en jødisk apoteker, Hajm, bosatt i Vares, en småby utenfor Sarajevo.

Hajm hadde påtatt seg å hjelpe konsentrasjonsleirfangene, ved at han så lenge det var mulig, fikk sendt pakker inn i leirene. Brevene gir rystende beskrivelser av hvordan jødene ble behandlet, og inneholder bønner om hjelp til mat, medisiner, klær, såpe m.v. De innsatte klarte via omveier å skaffe Hajm penger, enten via trossfeller i andra land, som fortsatt var på frifot, eller gi ham tilgang til bankkonti som ikke var konfiskert.

Sandra Biletic har besøkt Vares, og har intervjuet mennesker som ennå husket apotekeren Hajm. Vares var kroatiskdominert, og fikk besøk av Ustasja som kom for å arrestere alle jøder. Men Hajm var så avholdt, at det lyktes befolkningen å gjemme han unna. Faktisk overlevde han 2. verdenskrig, og hans grav på den jødiske gravplassen i Sarajevo er blitt funnet.

For tiden pågår det siste arbeidet med å oversette brevene til engelsk. Snart vil ABiH lage en utstilling av brevene, og boken ventes å komme ut før jul.

KANTONARKIVET I TRAVNIK.

Dette arkivet betjener sentral-Bosnia, inklusive Zenica, en av landets største byer.

Arkivet har en bestand på anslagsvis 10000 hm.

Staben består av 10 personer, hvorav 3 har arkivutdannelse. Førkrignivå var 14 ansatte, og UNESCO-rapporten 6) i 1996 registrerte 5 ansatte, slik at det har vært en tydelig forbedring fra dette, men altså fremdeles under nivået i 1992.

Inkludert i de 10 nåværende ansatte er to sidestilte direktører, en kroat og en muslim, som gjenspeiler den etniske sammensetningen i Travnik.

Rapporten fra 1996 nevner to magasinlokaler i bruk, kjeller i kontorbygg, og et nærliggende murbygg fra 1950-tallet. Rapportens konklusjon var at kjelleren burde evakueres pga fukt, men at sidebygningen var tilfredsstillende.

Ved mitt besøk ved arkivet, ble jeg ikke vist om i kjelleren, og går derfor ut fra at denne er tømt.

Den ”godkjente” sidebygningen var i ferd med å få et tilbygg, både i lengde og høyde.

Eldste del av sidebygning var helt overfylt med arkivsaker. Samlingen framsto som skitten, rotete og i uorden.

Jeg kunne ikke se vanninntrengning på golv eller vegger, men luften virket fuktig.

Iflg. personalet var det i dette magasinet et problem med rotter, mus og slanger – slik at dette tyder på bygningen ikke var skikkelig tettet.

Påbygget framsto ved mitt besøk som en byggeplass. Bygget var riktignok under tak, men det var ikke innsatt dører og vinduer.

Arbeid pågikk da jeg var til stede, og så vidt jeg kunne se, var det muring av delevegger og pussing av innervegger som foregikk.

Likevel var arkivsaker flyttet inn i dette råbygget. Mellom cementblandere, sandhauger og cementsekker og div. verktøy, fantes store stabler med arkivsaker, dokumentpakker og protokoller. (se foto)

Konklusjonene etter et slikt syn gir seg i stor grad selv, men kort skal nevnes , - ingen mulighet til avlåsning av arkivene, åpent for slagregn/snødrev, omfattende forurensing fra byggearbeider osv. osv.

Da byggearbeidene var i full gang ved mitt besøk, formodet jeg at bygget snart ville bli ferdigstilt, og arkivene få en bedre behandling. Slik var det ikke. Byggarbeidene var drevet av sporadiske pengebevilgninger, faktisk var pengene for denne gangen snart oppbrukt, og ingen visste når det igjen ville foreligge tilgjengelige midler.

Personalet opplyste at hovedmengden av arkiver besto av administrasjonsarkiver for kantonen og byen Zenica, sykehusarkiver, arkiver etter sosialvesen, det lokale kommunistparti, fabrikker og i tillegg mange privatarkiver.

HISTORICAL MUSEUM OF BOSNIA AND HERCEGOVINA Zmaja od Bosne 5, Sarajevo.

Dette museet oppbevarer ikke papirarkiv, jeg vil likevel gi det en omtale, da jeg ble invitert til å se et fotoarkiv, på nærmere 80000 fotografier.

Fotosamlingen stammet fra forskjellige kilder, som aviser, privatpersoner, organisasjoner, kommunistpartiet og partisanbevegelsen

Samlingen var organisert etter 3 forskjellige emner:

- Den jugoslaviske arbeiderbevegelsen
- 2. verdenskrig
- Tito-perioden

Fotografiene var registrert etter forskjellige kriterier, noe som gjorde dem lett tilgjengelig for utstillinger m.v. Utstillinger av bildene ble også foretatt med jevne mellomrom.

Alle originaler var sikkerhetskopiert, og lagret i tilsvarende arkiv.

Fotoarkivet var godt lagret, i tørr kjeller i museet – en solid steinbygning.

THE BOSNIAC INSTITUTE Mula Mustafe Baseskije 21, Sarajevo

Instituttet er en privat stiftelse, som ble etablert i Sarajevo i 2001. Tidligere, 1988-2001, var instituttet lokalisert i Zurich.

Dette er en institusjon som har til formål å bevare og formidle bosnisk kultur og formidling.

Med enkelte unntak, er det riktigere å kalle dette et forskningsbibliotek enn et arkiv. Biblioteket besto at mer enn 90000 enheter, bøker, tidsskrifter, aviser, kart og manuskripter.

Instituttet hadde en samling av 743 orientalske manuskripter, men det var uklart hvor mye av dette som omhandlet Bosnia spesielt – med tanke på det ødelagte arkivmaterialet i The Oriental Institute.

Likeledes skal nevnes, at instituttet hadde en stor samling av advokatarkiver, nemlig avlevert av bosniske advokater som hadde ført saker ved Haag-domstolen.

Instituttet bar preg av god økonomi, lokaler, reoler, utstyr for øvrig var av førsteklasses kvalitet.

THE ORIENTAL INSTITUTE
Zmaja od Bosne 8b, Sarajevo.

Instituttet er tidligere omtalt som den forsknings- og arkivinstitusjonen som ble bombet 17.mai, 1992.

Instituttet var arkivinstitusjon for sentral administrasjonsforvaltning av Bosnia i den ottomanske periode 1389-1878.

Arkivet ble nærmest totalskadet. Det finnes anslagsvis 3 hyllemeter igjen. Dette var arkivsaker som tilfeldigvis var lagret i metallkasser på det tidspunktet som bombingene ble foretatt. De ytterste lag av arkivsaker i kassene ble pulverisert, men den innerste kjernen motsto heten, og er i lesbar stand.

Instituttet er nå i ferd med å bygge seg opp til å bli et ”kopiarkiv”7)

Mye av det daglige arbeidet ved instituttet går nå ut på, å samle inn så mye som mulig av hva som måtte eksistere av kopier og avskrifter av det opprinnelige arkivmaterialet. Personalet ga uttrykk for den store internasjonale innsats som har blitt gjort av arkiver, universiteter og forskningsinstitusjoner m.v. ved å oppspore slikt materiale og sende det til Sarajevo.

Spesielt ble tyrkiske arkiver og institusjoner framhevet. Det er blitt lagt ned et stort arbeid i Tyrkia for å kopiere og oversende Bosnia-relatert materiale til instituttet.

Det er også viktig her å nevne den amerikanske historieprofessoren Andras Riedlmayer ved Harvard. Sammen med noen kolleger har han arbeidet utrettelig for så langt som mulig å skaffe kopier av originaldokumenter til The Oriental Institute. 8)

Det ble også opplyst fra instituttets side, at selv om arkivet etter den ottomanske sentraladministrasjon i Bosnia er tapt for alltid, finnes det dokumenter fra den ottomanske perioden på lokalnivå, dvs. i enkelte kantonarkiver.

Dokumentasjon av eiendom fra den ottomanske perioden.

For en arkivar med bakgrunn fra et norsk statsarkiv, er det naturlig å bekymre seg over, at også arkiver som dokumenterte eiendom, ble borte da Oriental Institute ble bombet.

Dette forholdet tok jeg opp med personalet.

Den historiske bakgrunn for eiendom og eiendomsrettigheter i Bosnia (for hele det jugoslaviske området) kan ikke sammenliknes med Norge.

Eiendomsretten ble for en stor del avskaffet under Tito. Dette har ført til, at forholdet til eiendom før 1945 bare har historisk interesse. Slik jeg forsto det, er det ikke mulig å kreve rett til eiendom i Bosnia før dette tidspunktet.

Etter Tito, og særlig etter krigen 1992-1995, har dette blitt et svært viktig spørsmål, og eiendomsrettigheter lar seg i stor grad dokumentere via arkivene for nyere tid.

HISTORISK ARKIV SARAJEVO
Istorijski Arhiv Sarajevo
Alipasina 19, Sarajevo

Dette er kantonarkivet for Sarajevo, som omfatter selve byen og også nærområdet.9)

Arkiver har en stab på 25 ansatte, mot 29 før siste krig. Av disse har 12 utdannelse, som arkivarer eller teknikere.

Total bestand ble oppgitt til ca 9000 hm.

Lokalene i Alipasina 19 ble truffet av artilleriild under siste krig, men det ble ikke oppgitt skade på arkivsaken. Derimot ble det rapportert ødelagte arkivsaker på grunn av lagring i lokaler med høy fuktighet.

Bygningen i Alipasina var i en mye bedre tilstand enn for eksempel lokalene til ABiH. Rommene var lyse og trivelige, dessuten var en i ferd med å åpne et nyrestaurert bibliotek og ny lesesal. Alt meget tidsmessig og funksjonelt.

Hovedstammen av arkiver består av dokumenter vedr. administrasjonen av byen Sarajevo.

Her var det spesielt viktig å notere seg, at også den ottomanske perioden var godt dekket. Dette understreker det faktum, at selv om arkiver etter hovedadministrasjonen av Bosnia i den ottomanske perioden er borte, finnes likevel arkiver på lokalnivå. To av arkivarene kunne lese dokumenter på arabisk, persisk og tyrkisk.

Arkivet har sammenhengende arkiver fra og med den ottomanske perioden til 30 år bakover fra vår tid. Historisk arkiv Sarajevo holder seg normalt til 30-årsregelen, men også en del nyere arkiver var tatt inn, bl.a. sykehusarkiver.

Hovedmagasinene, to stk. er lokalisert annet sted i Sarajevo.

Direktøren for arkivet, Sejdalija Gusic, ga uttrykk for at det var mangel på det meste av ressurser – kontorplass, magasinplass,, teknisk utstyr og personale.

Det ene av de to fjernarkivene befinner seg i et tidligere skolehjem i en av de nordlige bydeler av Sarajevo.

Bygningen var antatt å være ca 100 år gammel, men er en solid murbygning i to etasjer. Arkivet har fast personale plassert her, som arbeider med ordning, flytting og henting av arkivsaker for lesesalen i byen.

Bygningen fikk takskader under siste krig, men det var ikke konstatert lekkasjer, og var under reparasjon. Dette gjaldt også bygningen for øvrig, en del av 1.etasje var ferdig, og her fantes svært gode magasinforhold. 2.etasje sto for tur til å bli rehabilitert, men her måtte gulvet forsterkes for å tåle mer vekt, og dette ville ta lenger tid.

Det var bemerkelsesverdig at dette magasinet hadde langt bedre, og mer kostbart utstyr enn hva jeg tidligere hadde sett, jfr. ABiH og kantonarkivet Travnik. Forskjellen i ressurser fikk jeg forklart slik: Som i Norge, eksisterer det i Bosnia et krav om at avleverende myndighet skal levere arkivene ordnet, eller evt. bekoste ordning.

Det var mulig for Historisk Arkiv, Sarajevo å håndheve denne regelen. Til forskjell fra ABiH tar dette arkivet arkiver fra fremdeles ”oppegående” etater. Mens ABiH til dels tar mye eldre arkiver, der det er mer uklart hvem som er ansvarlig for ordning. På denne måten har Historisk Arkiv klart å skaffe seg inntekter, noe de for en stor del har brukt på innredning og utstyr.

Det andre fjernarkivet befant seg i et tilfluktsrom, i en kjeller boligkompleks i sentrumsgaten Ferhadija.

Forholdene her minnet mye om kjellerarkivet ABiH. Fuktigheten var påtakelig. Det ble antatt at problemet her skrev seg fra grunnvann som ble presset inn i kjellergolv ved at elva Miljacka fikk økt vannstand, ved snøsmelting eller ved kraftig regnvær.

Jeg vil minne om tidligere beskrivelse av hvordan arkivbokser ikke ble brukt, men omslag av porøs papp, noe som fører til at fuktigheten lett trenger inn på dokumentene. På de mest utsatte stedene i dette fjernarkivet, var det mulig å konstatere, at dokumentpakker allerede var i ferd med å klistre seg sammen.

En luftavfukter var plassert i magasinet, men dette var på langt nær nok til å ta av fuktigheten.

KANTONARKIVET I MOSTAR

- Arkiv for kantonen Hercegovina og Neretva.

Arkivet er lokalisert i den muslimske delen av Mostar. Bygningen er en offiserskantine fra 1886, bygget under regimet Østerrike/Ungarn.

Arkivet ledes av to direktører, en muslim og en kroat, som tilsvarende den etniske inndelingen i distriktet.

Før krigen 1992-1995 hadde institusjonen 17 ansatte, pr. i dag; 15.

Ca 20% av samlingene ble totalskadet av granatild. Hele nabolaget hardt krigsskadet, og det ble ikke antatt at arkivet ble systematisk angrepet. Bygningen gjennomgikk en omfattende restaurering i 1995, betalt av EU.

Arkivet ble formelt opprettet i 1954, da som et byarkiv for Mostar. Fra 1964 også arkiv for regionen Hercegovina. I løpet av de to siste år er kjellermagasin restaurert, beskyttet mot fuktighet og flislagt golv.

Fra 2004 ble institusjonen kantonarkiv.

Mostar/Hercegovinaregionen er ett av de områder der de etniske motsetningene har vært størst. (Muslimer mot kroater)

Fortsatt er motsetningene store, og ifølge personale jeg snakket med, er hatet like stort i dag som da krigen sluttet, og det drives svært lite forsoningsarbeid.

Som et resultat av dette, var det i perioden 1995 til 2004 to kantonarkiv i Mostar. Ett muslimsk, og ett kroatisk. Dette er det eneste tilfelle jeg kjenner til i Bosnia, der en arkivinstitusjon har vært delt etter etniske skillelinjer.

Fra 2004 har kantonarkivet vært samlet.

Totalt disponeres 560 m2 magasinplass. Dette er omtrent halvparten av hva som trenges for å ta inn avleveringssetterslep.

Hovedmengden av arkivsaker utgjøres av "Tito-perioden". Men det finnes arkiver helt fra 1300-tallet og til 1990-årene. Bl.a. har kantonarkivet i Mostar ca 750 manuskripter fra den ottomanske perioden.

For tiden fantes ingen ved arkivet som leste arabisk.

Den ene direktøren gjorde oppmerksom på, at det var et godt samarbeid mellom arkivet og fransiskanerklostrene og moskeene, som også oppbevarer arkivsaker fra den ottomanske perioden. Det var problemfritt for forskere å få tilgang i alle disse institusjonene.

En gjennomgang av magasinene viste at dette arkivet har svært gode klimaforhold for bestanden. Fukt var her ikke noe problem, og magasinene var ryddige, og sakene var godt ordnet.

I første etasje fantes en liten lesesal, med tre plasser, og antatt årlig besøk lå på ca 100.

Arkivaliene i dette arkivet hadde tidligere vært utsatt for fuktighet. Personalet mente at en type blekk som ble brukt ca 1950-1960-årene var særlig utsatt ved fuktskader. Jeg ble vist eksempler fra denne epoken på arkivsaker, der skriften hadde blitt uleselig.

ET ORDNINGSPROSJEKT VED ABiH

"SMRT FASCISMU – SLOBODA NARODU!"

- "Død over fascismen – folkets frihet" – etter 1945 ble alle offisielle dokumenter avsluttet med denne formuleringen

Dels for å skaffe meg mest mulig innsikt, dels for å gjøre mest mulig nytte for meg, ba jeg om å få arbeide med et ordningsprosjekt ved ABiH.

Dette gikk i orden, og etter noen dager fikk jeg tilbud om å ordne fangemapper fra kvinnefengslet i Stolac. (Stolac er en liten by i Hercegovina, ikke langt fra Mostar)

Dette fengslet ble opprettet straks etter 2. verdenskrig, og var i virksomhet til 1986.

I sin tid var dette det eneste rene kvinnefengselet i Jugoslavia.

Arkivmaterialet besto av pakker, som inneholdt mapper, en på hver fange. Mappene inneholdt en kopi av dom, noen ganger også kopi av avhør samt et standardskjema for personlige opplysninger på hver fange, noen med fotografi.

Min oppgave var enkel – rensking av binders etc. fra mappene, ordning alfabetisk på etternavn, og innskriving av en navneliste på PC. Manglende kunnskaper i serbo-

kroatisk, samt at jeg måtte tilegne meg kyrillisk, gjorde at jeg kun fikk et begrenset innsyn i forholdene som kvinnene var straffet for.

Ved velvillig bistand fra kolleger, klarte jeg likevel å tilegne meg noen standardformuleringer, slik at jeg kunne skille mellom politiske forbrytelser, samt de mest vanlige ordinære kriminelle forhold.

I løpet av oppholdet rakk jeg å ordne ca 600 fangemapper, og her følger en del erfaringer fra dette arbeidet:

- A) De innsatte var gjennomgående svært unge, de fleste mellom 18 og 21 år.
- B) Rundt regnet halvparten av dem var analfabeter.
- C) I de fem første etterkrigsårene var politiske forbrytelser mest vanlig, etter dette økte andelen ”vanlig” kriminalitet.
- D) Av politiske forbrytelser var disse mest utbredt:
 - 1) Deltakelse i Ustasja eller Tsjetnik-aktivitet under krigen
 - 2) Angiveri
 - 3) Svartebørshandel
 - 4) Bistand til Ustasja eller Tsjetnik-grupper under eller etter krigen, som matforsyning, medisiner, etterretning m.v.

Kommentar:

I den offisielle versjonen av Jugoslavia, har jeg fått forståelsen av, at Titos partisaner hadde total kontroll etter 1945.

Fangemappene viser, at dette ikke var realiteten. Til langt opp i 1950-årene, hadde Tito's regime store problemer med omstreifende grupper fra Ustasja og Tsjetnik.

Dommene for politiske forbrytelser var svært strenge. Tiltale og dom for å gi mat til en Ustasjagruppe etter krigen, kvalifiserte for 10 – 15 års fengsel, dette for kvinner som ikke selv var aktive medlemmer. Til sammenlikning ga en forbrytelse for barnedrap, kun to års fengsel.

En kunne likevel se, at dommene gjennomgående ble mildere, jo lenger tid det gikk etter 1945.

Etter 1948 kan en se at en ny type politiske fanger havner i kvinnefengselet i Stolac. (Se Mønnesland)

De første etterkrigsårene, fram til ca. 1948, er blitt kalt den ”Stalinistiske perioden.”

I denne epoken hadde Tito et godt forhold til Stalin og Sovjet. Omslaget kom i 1948, hovedsakelig på grunn av kravet om sovjetisk kontroll av jugoslavisk utenrikspolitikk.

Den offisielle jugoslaviske politikken ble etter dette antistalinistisk. Personer som fortsatt erklærte seg Stalin-tro, ble fengslet, og dette kan også sees blant fangene i Stolac.

I fangemappene fra denne perioden kunne jeg se avhørsdokumenter undertegnet av lederen for det jugoslaviske sikkerhetspolitiet, UDBA, Aleksandar Rankovic, også kalt Jugoslavias Beria, utrensket i 1966, anklaget for omfattende forbrytelser mot det

jugoslaviske folk. 10)

Fangemappene fra Stolac ble oppbevart i kjellermagasinet ABiH, og som tidligere beskrevet, var mappene og omslagene preget av fukt. Bare på den tiden de ble brakt opp fra kjelleren og inn på det kontor jeg disponerte, kunne jeg merke, at materialet tørket betydelig opp.

ANDRE INSTITUSJONER SOM OPPBEVARER ARKIVER.

Jeg ble gjort kjent med, at særlig to institusjoner i Bosnia har omfattende arkiver av historisk interesse.

Dette er moskeene og fransiskanerklostrene.

Kolleger gjorde meg ved flere anledninger oppmerksom på dette forhold. Det ble da gjort tydelig, at det offentlige arkivverket ikke hadde noen jurisdiksjon over disse institusjonene. Det var følgelig ikke kjent, at det noensinne var reist noe krav om at disse arkivene skulle avleveres.

Jeg fikk anledning til å besøke et fransiskanerkloster. Denne ordenen har tradisjoner tilbake til middelalder, og synes å ha blitt tolerert av de forskjellige regimer som har dominert landet. Klosteret befinner seg i Rama, en fjell-landsby nord for Jablanica, på veien mellom Sarajevo og Mostar. Dette er ett av mange fransiskanerklostre i Bosnia.

Jeg fikk ikke tilgang til arkivene, men fikk innsyn i historien og hvordan klostresamfunnet har fungert gjennom mange århundrer.

Foruten den religiøse aktiviteten, har klosteret hatt knyttet til seg et mindre selvforsynende landbrukssamfunn, av lokale bønder med familier. Disse var tilknyttet klosteret som bønder, uten religiøs tilknytning.

Disse bondefamiliene levde slik sett på siden av det ordinære samfunnet, og deres fødsel, giftermål og død ble registrert av klosteret.

Fransiskanerklostrene formodes derfor å besitte store mengder ”kirkeboksmateriale”.

Det bosniske arkivverket synes ikke å ha kraft og autoritet til å bekymre seg over slike arkiver for tiden.

TANKER OM ET SAMARBEID, ARKIVVERKET I NORGE – ARKIVVERKET I BOSNIA.

Med bakgrunn i mitt hospiteringsopphold i Bosnia, og de erfaringer jeg har gjort, har jeg en intensjon og ønske om å forsøke å etablere et samarbeid mellom de to lands arkivinstitusjoner.

Som tidligere påpekt, inneholder vårt forslag til strategiplan av 2009, et ønske om et internasjonalt engasjement, og jeg håper at et slikt samarbeid, kunne bli et praktisk resultat av strategiplanens intensjon.

Dette er derfor et forhold som jeg gjerne vil diskutere med Arkivverkets ledelse.

Hvordan kan en tenke seg at et slikt samarbeid kunne være?

- Et samarbeid mellom det bosniske og det norske arkivverket, vil bli mellom to parter som har svært forskjellig utgangspunkt.
Som det går fram av min rapport, har det bosniske arkivverket problemer av politisk/strukturell karakter, som selvsagt vi i vår etat ikke verken har eller har hatt tidligere.
- Det er derfor klart, at kontakter mellom vår etat og tilsvarende i Bosnia, nødvendigvis vil måtte få et sterkt preg av bistand.
- Noen forhold tror jeg da vil være svært viktig:
 - 1) En eventuell faglig eller materiell bistand fra vår side må komme i stand etter et klart formulert ønske fra våre bosniske kollegers side. Med andre ord, vi må ikke være utenforstående og definere det bosniske arkivverkets behov.
 - 2) Min erfaring fra hospiteringsoppholdet er entydig på, at våre bosniske kolleger ikke mangler faglig dyktighet. De ser like klart som undertegnede at det er stor mangel på utstyr, at arkivsaker er i ferd med å bli ødelagt pga. dårlige lokaler, klima m.m.
 - 3) Det er viktig å gjøre seg opp en mening om hva det mulig å gjøre noe med, og hva som er strukturelle problemer, utenfor våre muligheter.
 - a) At det bosniske arkivverket er overadministrert, skyldes entitetsløsningen, og kan ikke løses på et arkivfaglig plan.
 - b) Det bosniske arkivverket lider under en massiv mangel på tilfredsstillende magasinlokaler – dette forhold er i ferd med å ødelegge store mengder arkiver.
Dette er et ansvar som hviler på den bosniske stat. Statsøkonomien er i krise, og problemene øker. Det er ikke realistisk at staten vil ha økonomi til å gjøre noe med dette i den nærmeste framtid.
Svaret er derfor kriseløsninger – man må spørre seg om det er mulig å gjennomføre kriseløsninger som begrenser skader.
- På bakgrunn av disse forhold, kunne jeg tenke meg følgende forslag til progresjon:

- A) Et godt kontaktnett bør være grunnlaget for all videre kontakt våre etater i mellom. Et første skritt kunne derfor være å invitere bosniske kolleger til et studiebesøk ved arkivverket i Norge.
- B) Et slikt opphold bør kunne ut i en dialog mellom forskjellige grupper – f.eks på arkivarnivå, konservatornivå og ledelsesnivå. Et mål for dialogen bør være i fellesskap å sette mål for videre arbeid.

- Mine egne tanker om et videre samarbeid er slik:

- Det finnes pr. i dag ikke noen fungerende fagopplæring av arkivfolk i Bosnia, er det noe som kan gjøres?
- Som påpekt er fuktige magasinlokaler er stort problem , kan noe skade avhjelpes ved støtte til luftavfuktere?

Ville en kunne begrense skaden noe ved at bosniske arkiver fikk tilgang på arkivbokser av vår type, slik at porøse pappomslag kunne fjernes og dokumentene fikk bedre lufting?

ØKONOMI

Jeg er inneforstått med to forhold som er av stor betydning for videre samarbeid. Det norske arkivverket har for tiden ikke økonomi, til å finansiere tiltak rettet mot bosniske kolleger/arkivtekniske forhold i Bosnia.

Priser/lønninger/ressurser i Bosnia, gjør at alle tiltak som studiebesøk/materiell bistand må finansieres uten noe bidrag fra det bosniske arkivverk. Heller ikke har våre kolleger noen mulighet til å bidra til et studiebesøk i Norge av sin privatøkonomi.

Med andre ord må ekstern finansiering skaffes til veie.

På bakgrunn av dette forhold, hadde jeg i løpet av mitt opphold i Sarajevo to møter med den Norske Ambassaden. Dette ut fra den tanke, at ambassaden ville ha gode råd å gi, med tanke på finansiering av videre samarbeid/bistand rettet mot Bosnia.

Jeg mener jeg har fått en del gode råd fra ambassaden om hvordan det vil være mulig å gå videre.

En naturlig kilde slik det ble skissert, kan være norsk UD, som disponerer over midler som kan tenkes brukt til "vårt" formål.

Ambassaden understreket imidlertid viktigheten av at et videre arbeid defineres som et prosjekt, med formulerte mål og delmål.

Uansett vil dette være spørsmål som aller først må diskuteres i vår egen etat.

-

NOTER/LITTERATUR

- 1) **Catic manuskript, se også "Tema Arkiv", nr.2 – 2009**
- 2) **Riksarkivaren, Strategiplan, høringsdokument 2009**
- 3) **Mønnesland, Svein: "Før Jugoslavia og etter"**
- 4) **Mønnesland, op.cit, side 341ff**
- 5) **Riedlmayer, Andras; E-post til meg av 240809**
- 6) **På oppdrag av UNESCO, ble det utført en kartlegging av situasjonen i de bosniske arkiver i 1996. Undersøkelsen ble foretatt av George MacKenzie generalsekretær i ICA.
Rapporten er tilgjengelig på nett;
<http://www.unesco.org/webworld/publications/icadoc.html>**
- 7) **Riedlmayer – se note 5**
- 8) **"Oriental Institut U Sarajevu, 1950-2000", jubileumsbok hos PS.**
- 9) **"Istoriski Arhiv Sarajevo, 1948-2008", jubileumsbok hos PS.**
- 10) **Se Mønnesland: side 215 m.m.**

Annen litteratur:

"Zbornik radova", rapport fra arkivkongress i Bosnia i Hercegovina i 2006, hos PS.

"60 godina Arhiva Bosne i Hercegovina, 1947-2007", hos PS.

LISTE OVER PERSONER SOM PÅ FORSKJELLIGE MÅTER HAR BIDRATT MED RÅD/OPPLYSNINGER I FORBINDELSE MED HOSPITERINGSOPPHOLDET.

Biletic, Sandra – arkivar ABiH

Catic, Asima – arkivar Landsarkivet i Gøteborg

Domazet, Sinisa – informatiker/arkivar ABiH

Fonnes, Ivar - riksarkivar

Gazic, Lejla – forskningsrådgiver Oriental Institute

Grabovica, Mevlida – økonom Stange

Gusic, Sejdalija – direktør Kantonarkivet Sarajevo

Leka, Alma – kurator Historisk Museum Sarajevo

Næss, Hans Eyvind – internasjonalt ansvarlig, Arkivverket

Radu, Harald Dinu – doktorand Universitetet i Erfurt

Riedlmayer, Andras – professor Harvard University

Rodinis, Andrej – arkivar ABiH

Sahirovic, Saban – direktør ABiH

Skaug, Ingebjørg – avdelingsbibliotekar, Stange

Strengenhagen, Mette – førstesekretær, Norske Ambassaden Sarajevo

Tomic, Sanja – arkivtekniker ABiH

Zlatar, Behija – direktør Oriental Institute

Zulfikarpasic, Ahmet – økonom Bosniac Institute

Kantonarkivet i Travnik; Ordningsarbeid i friluft

Kantonarkivet i Travnik; Uordnet arkivmateriale i råbygg.

